

<https://doi.org/10.15407/ul2024.07.044>
UDC 94(474) "16-17"

Оксана ВАЛЬОНЕНЕ

кандидат історичних наук, науковий співробітник,
Інститут історії Литви (Литва, Вільнюс)
o.valioniene@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4837-6878>

СОЦІОТОПОГРАФІЯ ВІЛЬНЮСА В XVII–XVIII ст.: ОСНОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ

У статті охарактеризовано особливості соціотопографії столиці Великого князівства Литовського Вільнюса у XVII–XVIII ст. Результати дослідження ґрунтуються на статистичному аналізі реєстрів нерухомості та податкових книг магістрату, з використанням просторової реляційної бази даних, мови структурованих запитів SQL, а також бібліотек NumPy та Pandas програмної мови Python для управління та аналізу великих даних. Проаналізовано вартість нерухомості, планування міста, розміри та функції будівель, а також розподіл соціальних груп у різних районах Вільнюса. Встановлено, що найбільші зміни у просторовій структурі були спричинені частими великими пожежами, а найбільші зміни у демографії та соціотопографії зафіксовано після окупації Вільнюса московським військом у 1655–1661 рр. і після спалахів чуми у 1657 та 1709–1710 роках – у ці періоди місто втратило близько 30–50% свого населення. В результаті поступово зникла середньовічна просторова структура старого міста і сформувалося його сучасне обличчя з великими, майже повністю забудованими земельними ділянками, з елітними резиденціями, з домінуючою цегляною архітектурою стилю бароко. Частково змінилася соціальна структура. Представники бідних верств суспільства та деяких видів ремесел поступово переселилися з центру міста до передмістя. У укріпленому центрі більшість нерухомої власності перейшла з рук простих городян до заможних осіб та організацій, які нерідко набували цілі групи спорожнїлих ділянок. Однак деякі риси соціотопографії XVI – першої половини XVII ст. залишилися незмінними – до них можна віднести розташування деяких районів проживання соціальних груп.

Ключові слова: Вільнюс, XVII–XVIII ст., соціотопографія.

Oksana VALIONIENE

Candidate of Historical Sciences (Ph.D. in History),
 Senior Scientist, Lithuanian Institute of History (Lithuania, Vilnius)
 o.valioniene@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4837-6878>

SOCIOTOPOGRAPHY OF VILNIUS IN THE 17TH–18TH CENTURIES: MAIN FEATURES AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT

The article summarises the characteristics of the development of the Vilnius community in the Grand Duchy of Lithuania, regarding the context of historical events between the 17th and 18th centuries. The summary is part of a scientific project carried out between 2018 and 2021, based on a research of real estate registers and lists of taxes collected by the magistrate. The research used a statistical method, a spatial relational database and the structured query language (SQL) as well as Python programming language libraries NumPy and Pandas for managing and analysing big data. A detailed description of the study and its results can be found in the collective monograph published in 2021.

Based on these sources, the value of real estate in different districts of Vilnius, spatial distribution, size and function of the buildings as well as the distribution of their owners in the city between first half of the 17th and the end of the 18th century were analysed. It was determined that frequent large fires were causing the biggest changes to the spatial structure of Vilnius. The greatest changes in demography and sociotopography were recorded after the occupation of Vilnius by the Moscow army between 1655 and 1661 and plague outbreaks in 1657 and between 1709 and 1710. During these times, the city has lost between 30 and 50 percent of its population.

As a result, the mediaeval spatial structure of the old city gradually disappeared and its current appearance was formed with large, almost completely built-up plots of land, elite residences and dominant brick architecture of the Baroque style. The social structure has been partially changed. Poor townspeople and some artisans moved from the city centre to the suburbs. In the fortified centre, most real estate passed from the hands of ordinary citizens to wealthy individuals and organisations, who often acquired entire groups of empty land areas. However, some characteristics of the sociotopography of the 16th and first half of the 17th centuries remained unchanged, including the locations of some areas where social groups were living.

Keywords: *Vilnius, XVII–XVIII centuries, sociotopography, urban development.*

Історія Вільнюса XVII–XVIII ст. була насичена переломними подіями. Велике Литовське князівство пережило війни зі Швецією 1600–1629 рр. і Московською державою 1609–1618 та 1654–1667 рр., окупацію Вільнюса московськими військами 1655–1661 рр., Північну війну 1700–1721 рр., штурм Вільнюса московськими військами у 1734 р., повстання проти Російської імперії і Пруського королівства у 1794 р. та три поділи держави у 1772,

1793 та 1795 рр., після чого вона зникла з політичної карти Європи. Періодичне перебування російських і шведських військ у регіоні поклато на його жителів величезні тяжкості продовольчого забезпечення, контрибуцій, пограбування і насильства. За цим слідували голод та епідемії чуми, пожежі, нестабільність економіки та демографії.

Важливим джерелом дослідження розвитку соціуму Вільнюса в контексті цих подій можуть послужити податкові книжки та описи нерухомості, що збереглися після спалення міського архіву під час взяття Вільнюса московськими військами у 1655 р. Тобто – книжки повротного¹ та подимного² податків магдебурзької юрисдикції³ за 1663–1773 рр. (всього 68 екземплярів), а також описи нерухомості та земельних ділянок за 1636, 1645, 1775 і 1790 рр. У цих джерелах міститься інформація про розмір податку, господарів будинків, їх соціальний статус, професію, іноді зазначено і стан власності⁴. У найбільш детальних документах 1636 та 1790 рр. є дані про кількість та призначення приміщень, а також стан земельного господарства⁵. На жаль, у цих документах немає повної інформації про все місто. У ранніх описах представлений центральний район усередині міської стіни. У податкових книгах – лише юрисдикція магістрату (але вона займала значну частину Вільнюса). Найповніші описи, зроблені в 1775 і 1790 рр., охоплюють все місто.

У статті представлені результати дослідження цих джерел, проведеного в рамках наукового проекту у 2018–2021 рр. (Klovas, (Comp.), 2021)⁶. У дослідженні застосовано статистичний метод з використанням реляційної просторової бази даних, мови структурованих запитів *SQL*⁷, а також бібліотек *NumPy* та *Pandas* програмної мови *Python*, призначених для обробки та математичного аналізу великих масивів даних⁸. Мета дослідження – виявити основні особливості соціотопографії Вільнюса XVII–XVIII ст., її зміни та

¹ Powrotne (пол.) – податок на ворота та брами, що сплачується магістрату (SJP, 1908: 863).

² Podymne, podymowe, dymowe (пол.) – податок з кожного диму, тобто з кожного будинку в місті, з кожного димаря, що виходить на дах (SJP, 1908: 442).

³ Jurysdyka, jurydyka, juruzdyka (пол.) – район міста, що має особливий юридичний статус (SJP, 1900: 187).

⁴ Наприклад, що будинок новий, або порожній, згорілий, у руїнах, і т. д.

⁵ Тобто, розмір подвір'я, господарські будівлі, стайні, хліви, городи, сади та інше.

⁶ Державна програма досліджень у галузі літуаністики на 2016-2024 роки. Науковий проект Nr. P-LIP-18-146, 2018 07 01–2021 06 30, профінансовано науковою радою Литви.

⁷ *SQL* (англ. Structured query language) – декларативна мова програмування для взаємодії з базами даних, що застосовується для формування запитів, оновлення і керування реляційними базами даних, створення схеми бази даних та її модифікації, системи контролю за доступом до бази даних.

⁸ Про бібліотеку *NumPy* див. <https://numpy.org/>; про бібліотеку *Pandas*: <https://pandas.pydata.org/>

передумови, тобто – як і чому саме так розташовувалися місця проживання та нерухома власність різних соціальних груп, як вони змінювалися протягом часу та взаємодіяли. Це дає багато важливої інформації про розвиток міста, про його просторову структуру та населення в період, коли зростання міста вже майже припинилося і в ньому переважно відбувалися локальні зміни, які складно вивчати на основі інших джерел (наприклад, археологічних).

Ключем до локалізації описів нерухомості стало те, що в пізнішому з документів всі ділянки були пронумеровані та позначені на картографічному плані. Це дозволило прив'язати всі інші документи орієнтуючись на прізвища господарів та вказану частину міста. Локалізації чимало допомогло те, що податкові книжки склалися майже щороку, і зміну господарів окремих земельних ділянок можна було відстежити. Виняток – кілька складних періодів історії міста, коли документи не збереглися, або через об'єктивні причини значно змінювалося населення Вільнюса.

Перший відомий опис нерухомості Вільнюса був проведений у 1636 р. (VM, 2006), і в ньому є дані про стан міста до окупації 1655–1661 рр. У цій ревізії згадується 717 господарств у межах міських укріплень, з них 392 кам'яниці⁹, 280 дерев'яних будинків та 14 маєтків. У цей час місто ще не втратило середньовічний вигляд, незважаючи на велику пожежу 1610 р. У центрі Вільнюса домінували вузькі земельні ділянки з окремими одне – двох або триповерховими будинками. Кам'яниці стояли переважно на головних вулицях, навколо ринку та в єврейському кварталі.¹⁰ Крім того, для цього району була характерна найбільша щільність забудови та висота будівель. Причина зрозуміла – це вартість нерухомості, концентрація комерційної діяльності, та велика щільність населення (наприклад, як в єврейському кварталі). Дерев'яні будинки становили близько 40% забудови міста, і зазвичай були одно- або двоповерховими, іноді з житловими приміщеннями на горищі. Вони концентрувалися у західній частині міста, поблизу оборонної стіни, у різних провулках, біля стін Нижнього замку та на території юрисдикції Київського митрополита. Цікаво, що у цій юрисдикції зафіксована найбільша кількість маленьких дерев'яних будинків (1–3 приміщення) та мало цегляних будівель. Відомо, що деякі таких маленьких небагатих домів були самовільно збудовані на цвинтарях колишніх православних церков, які у 1609 р. були передані греко-католицькій церкві (Baronas, Stačiatikių, 2012: 84; АВК, 1893: 257–259) та через рік згоріли під час великої пожежі.

Перепис будівель 1636 року дає уявлення про їх призначення та побутові умови. Найчастіше згадуються такі приміщення: житлові кімнати, різні комори (вони були майже у всіх будинках), підвали (65% дерев'яних і 88%

⁹ Kamienica (пол.) – цегляний будинок (SJP, 1900: 219).

¹⁰ Назви районів та вулиць див. 1 іл.

цегляних будинків), стайні та сараї для коней (відповідно, 41% і 64%), броварі для виробництва горілки та пива (38% і 53%), пекарні (38% і 28%), лазні (27% і 18%). У невеликих дерев'яних будинках (1–5 приміщень), крім кімнат і комор, було прийнято мати хоча б стайню, бровар, пекарню, майстерню або город, а в цегляних будинках ще й підвал – саме ці приміщення забезпечували мінімальні побутові потреби. У великих дерев'яних будинках іноді були шинки, крамниці і навіть балкони. Облаштування середніх і великих цегляних будинків ще різноманітніше: крім вищезгаданих приміщень у них зазвичай були сіни, кухні та їдальні, шинки, крамниці та аптеки, різні господарські будівлі – сараї для худоби і транспорту, комори, кузні, городи та сади. Деякі типи приміщень були характерними для певної частини міста. Більшість шинків і крамниць розташовувалося на головній вулиці, навколо ринку та в єврейському кварталі. Аптечні приміщення – на Німецькій (Vokiečių) та в північній частині Замкової (Pilies) вулиці. Солодовні¹¹ – у південно-західній частині міста. Лазні були більш характерні для периферії, можливо тому, що в багатих домах вже було встановлено водопровід (Jurkštas, 1990: 47). Цікаво, що пекарні, як і лазні, були на периферії, а кухні, навпаки, характерні для центру міста. А безліч броварів було рівномірно розподілене по всій території, що свідчить про однакову потребу у виробництві алкоголю у різних верствах суспільства.

У 1636 р., як і пізніше, аж до кінця XVIII ст., у Вільнюсі не зафіксовано жорстких соціотопографічних кордонів, але були райони концентрації окремих соціальних груп (2 іл.). Бояри та міська еліта віддавали перевагу головним вулицям Замкової (Pilies), Св. Іоанна (Šv. Jono), Домініканської (Dominikonų), Німецької (Vokiečių), а також тихішим вулицям Св. Казимира (Šv. Kazimiero), Кармелітської (Karmelitu), Рудницької (Rūdninkų) та Кінської (Arklių). Більшість власності духовенства розташовувалась у північній частині міста, в юрисдиції капітули кафедрального собору. Релігійні організації (костели та церкви, монастирі, шпитали) мали власність у різних частинах міста, нерідко набуваючи більших частин довколишніх кварталів¹². Купці та інші заможні міщани селилися поблизу головного ринку в південній частині міста між вулицями Рудницької та Субачяус (Subačiaus). Ремісники жили майже у всіх частинах міста, але найбільше – біля річки Вільня (Vilnia) та стін замку, в юрисдиції Київського митрополита, південно-західній частині міста поряд із міською стіною та у єврейському кварталі.

¹¹ Солодовня — приміщення, будова, де готують зерно для солоду.

¹² Наприклад, капітулі кафедрального собору належав майже весь північний кінець Замкової вулиці, євангелікам реформатам – не менше 12 ділянок навколо їхнього храму на вулиці Св. Михайла (Šv. Mykolo), домініканському монастирю – 8 ділянок на вулиці Св. Ігнатія (Šv. Ignoto), базиліанському греко-католицькому монастирю – 4 ділянки на Кінській вулиці (Klovas, (Comp.), 2021: 227, 17 pav.).

Формування у Вільнюсі єврейської громади можна простежити з другої половини XVI ст., хоча вважається, що євреї і раніше з перервами могли у ньому мешкати (Meilus, 2010)¹³. Права на нерухомість та проживання Вільнюської єврейської громади регулюються трьома привілеями. В 1593 р. їм було дозволено постійно жити в місті, орендувати і купувати будинки. У 1629 р. дозволялося вільно розпоряджатися нажитим майном та перебудовувати синагогу, мати цвинтар на правому березі річки Нярпіс (Neris) та м'ясні лавки біля синагоги (Šiaučūnaitė-Verbickienė, 2009: 144). Далі в 1633 р. привілеєм короля Владислава Вази, на прохання євреїв, їм було виділено місце між вулицями костелу Св. Миколая (Šv. Mikalojaus) та Німецькою, вся Єврейська (Žydu) вулиця та ділянки на М'ясній (Mėsinių) вулиці, що з нею межували (ZPP, 1788; 196–200). Дозволено будівництво на Німецькій вулиці за умови, що на неї не виходять ворота дворів. Єврейській громаді було надано унікальний правовий статус, тому в історіографії іноді її називають окремою юрисдикцією (Jurginis, Merkys, Tautavičius, 1968: 103). Але в 1636 р. зареєстрована єврейська власність знаходилася в межах, позначених привілеєм, в юрисдиції магістрату (2 іл.; 4).

Через окупацію 1655–1661 рр. та епідемію чуми 1657 р. Вільнюс зазнав демографічної кризи (в історіографії є дані про втрати 50% населення). У податкових книгах магдебурзької юрисдикції є сліди цього спаду у вигляді великої кількості нових власників нерухомості, але великих змін соціотопографії не зафіксовано.

Після війни, у 1662–1701 рр. відбулося часткове відновлення економічного та демографічного потенціалу Вільнюса. Найдокладніші відомості про місто та міську громаду за цей період є у списку платників поголовного податку 1677 р. (HLFM, 2021: 9–166). За цими даними, у Магдебурзькій юрисдиції зареєстровано 778 будівель: 251 кам'яниця, 482 дерев'яні дома, невелика кількість бідних халуп, 2 цегельні, млин та майстерня папіру. У списку згадується 61 чиновник, з яких лише 12 проживали у передмісті, а решта – у центрі міста. Зареєстровано 13 торгових професій та близько 290 їх представників: 78 шинкарок, 61 торговець з лотка, 54 купці та 21 купчик, 48 крамарів та 12 працівників кіосків. Також згадано 76 різних ремесел та близько 830 ремісників, найчастіше згадуються шевці, кравці, м'ясники, муляри, тесляри, ковалі, капелюшники, кушніри, пивовари. Крім того – близько 1350 постачальників послуг (загалом 42 професії, такі, як прислуга та кухарі, няньки та виховательки, поденники, кучері та човнярі).

Розмір поголовного податку дозволяє приблизно оцінити платоспроможність згаданих містян. До найбагатшого прошарку суспільства можна віднести чиновників магістрату (війт, бурмістри, радники, лавники, секре-

¹³ Перерви були викликані різними урядовими заборонами, такими, як вигнання євреїв з Великого князівства Литовського в 1495 р., або указ 1527 р., що забороняв їм жити у Вільнюсі.

тарі), а також купців та лікарів. До забезпечених – писарів, аптекарів, торговців вином та виробників алкоголю. Більшість ремісників та постачальників різних послуг були середньо забезпеченими, і, напевно, мали твердий дохід. У цій групі найбільший податок платили бляхарі, токарі, юристи, рибалки, плавильники воску, дрібні торговці, крамарі та гончарі. Середній – ткачі, кравці, шинкарі, капелюшники, шевці, цирульники. Найменший – підмайстри, прислуга, няньки та прачки.

У документі також зазначено місце проживання платників податків, що дозволяє побачити певні тенденції щодо розміщення соціальних груп по території Вільнюса в юрисдиції магістрата. Наприклад, можна відзначити, що власність деяких монастирів (домініканці, францисканці, кармеліти монастиря Усіх Святих, базильянци) була зосереджена у їхньому найближчому оточенні. А єзуїти, навпаки, намагалися мати нерухомість у різних частинах міста. Також помітно, що представники деяких ремесел селилися у певному місці. Найяскравіший приклад – ювеліри, шкіряники та саф'яники, що утворили у місті свої квартали, а також м'ясники, що селилися лише за міськими стінами. Деякі представники сфери послуг, наприклад, кухарі, виховательки та няні, жили в центрі міста, ближче до заможних містян, яких вони обслуговували. На торгових вулицях проживали шинкарі, купці, крамарі та дрібні торговці. А житлові будинки чиновників, як і раніше, були в елітному районі у південній частині міста поряд із ратушею. Щільність населення була нерівномірною – найбільше людей мешкало довкола головного ринку. В одному будинку в середньому було 6–7 осіб. У будинках стандартного розміру мешкало до 13 людей, а у найбільших багатоквартирних, які знаходилися біля ринку – від 20 до 77. Найменші будинки для однієї сім'ї з 1–4 осіб були рівномірно розподілені по всій юрисдикції магістрату, за винятком ринкової площі.

Початок XVIII ст. знову приніс фатальні зміни у розвитку Вільнюса. Під час Північної війни столиця переходила з рук до рук. Її мешканці повинні були підтримувати війська, що стояли в місті, платити данину. Їхнє майно конфіскувалося і знищувалося, забиравалося продовольство. Почався голод. У 1702 р. Вільнюс був окупований шведськими військами, (Sliesoriūnas, 2007: 271) у місті велися бої. У 1705 р. до Литви увійшли російські війська, і Вільнюс став резиденцією їхнього командування. У 1706 р. у місті знову була шведська армія, а у 1707 р. – російські війська та збройні сили Григалия Огінського (Sliesoriūnas, 2015: 555–557). Коли ситуація врешті-решт стабілізувалася, у 1709–1710 рр. у виснажений край знову прийшла епідемія чуми. Свідки писали, що тисячі померлих були поховані за межею міста у братських могилах на навколишніх пагорбах (Kraševskis, 2017: 143–144). Цей спалах чуми прийнято вважати одним із найстрашніших в історії Литви, під час якого Велике князівство втратило близько третини свого населення (Klovas, 2018: 90–91). Відомо, що у Вільнюсі, за даними книги подимного

податку магдебурзької юрисдикції за 1714 р., спорожніло близько 30% будівель у центрі міста, а в передмісті, в окремих місцях – навіть до 60–90%.

Після закінчення Північної війни в Республіці значно зріс воєнно-політичний вплив Росії. На жителів краю накладалися різні повинності та збори на користь Росії, обмежувалися суверенітет держави (Sliesoriūnas, 2007: 559, 585) і свобода вибору правителів. Це призвело до того, що у 1733 р. після смерті Августа II, втручаючись у вибори, російська армія вторглася до Республіки (Кіаура, 2018: 615). У 1734 р. Вільнюс знову зазнав нападу, вороги вторглися в місто через Вілейську браму (*Vilniaus vartai*), вбивали містян, грабували майно церков та монастирів (Sliesoriūnas, 2001: 319–320).

Багато бід принесли і великі пожежі, які, на думку польських істориків, столицю Великого князівства Литовського спустошували частіше, ніж інші великі міста (Karpiński, Nowosielska, 2021: 230). За їхніми підрахунками, у XVII–XVIII ст. Вільнюс горів більше 30 разів (Karpiński, 2020: 190–192; Karpiński, Nowosielska, 2021: 230–237). Один із найстрашніших катаклізмів 1 липня 1610 року знищив майже всі будівлі всередині міських стін, частину Нижнього замку, університет, ратушу та частину передмість (Čiurinskas, Janonienė, 2006: 452–458). За ним йшла низка локальних пожеж (Klovas, 2018: 83–84)¹⁴ та підпали під час окупації 1655–1661 рр. (Vorbek-Lettow, 1968: 240; Klovas, (Comp.), 2021: 84–85). У XVIII ст. великі пожежі повторювалися кожні 10–15 років. Чотири з них принесли катастрофічні наслідки. У 1737 р. згоріли три чверті укріпленого міста – всі квартали на північ від ратуші та францисканського монастиря (Karpiński, Nowosielska, 2021: 233–234). У 1748 і 1749 рр., одне за одним, трапилися два великі нещастя, які знищили спочатку північну, а потім – південну частину міста та частину передмість (Baliński, 1862: 465–499). А в 1760 р. через все місто пронеслася ще одна катастрофа (Кітурка, 2011: 182; Manuś, 2018: 167–179), що знищила більше 500 будівель. Після цієї пожежі у 1763 р. влада Вільнюса звернулася до Сейму з проханням про підтримку. У 1766 р. сейм заборонив будувати в центрі міста (*w samym mieście*) нові дерев'яні будинки, а також заборонив у домах зберігати горілку та олію, наказав протягом двох років покрити дахи черепицею, спорудити димарі, посилити протипожежний захист (VL, 1860: 242; Jurginis, Merkys, Tautavičius, 1968: 180).

Спустошення ділянок, що відбувалося через катаклізми, такі як пожежі, війни та епідемії, призводило не лише до демографічних змін та появи нових господарів, а й до змін соціотопографії та характеру міської забудови. Це відбувалося тому, що невеликі ділянки простих містян групами скуповувала міська еліта та організації, такі як монастирі або братства. Лише у XVIII ст. і лише за даними податкових книг нараховано сто сорок одну таку групу від

¹⁴ У літературі згадуються пожежі 1611, 1615, 1624, 1630, 1645, 1651, 1653 р.

двох до двадцяти шести ділянок. Придбані таким чином ділянки з'єднувалися у великі сільськогосподарські площі, садиби та резиденції.

Взагалі, до кінця XVIII ст. змінилася не тільки структура земельних ділянок. Після того, як катастрофа 1610 р. знищила забудову Вільнюса настільки, що за словами свідків, багато хто не впізнавав своєї власності (Čiurinskas, Janopienė, 2006: 454) почався тривалий процес трансформації готичного міста. Центр Вільнюса перебудовано, і тепер у ньому майже всі будинки були з цегли. Двори периметром оточували цегляні флігелі та господарські будівлі. Наприкінці XVIII ст. у місті домінувала архітектура стилю бароко.

У списку нерухомості 1790 р. зареєстровано 1939 різних будівель. За цими даними, більшість домів все ще було побудовано з дерева, але майже всі вони були розташовані у передмісті. Кам'яниці, які за чисельністю посідають друге місце, були сконцентровані всередині міських стін та на головних вулицях передмість біля міських брам. Елітні резиденції найчастіше були в центрі міста, і лише в окремих випадках – у передмісті. Численні володіння монастирів зазвичай розташовувалися вздовж міських стін по обидва боки. Особняки – вздовж головних доріг передмість, а халупи – в їх віддалених та непрестижних частинах¹⁵. Крім того, у списку згадуються корчми, що стояли на околицях міста, біля головних доріг.

Що до соціотопографії цього періоду – за півтора століття її основні риси змінилися не сильно (3 іл.). Як і у першій половині XVII ст., у місті не було жорсткої сегрегації соціальних груп. В одному районі могли проживати представники різних верств суспільства, професій, етносів та релігій. Але їхнє співвідношення було неоднорідним, і в різних частинах міста домінували різні соціальні групи.

218 земельних ділянок (14% усіх ділянок Вільнюса) належали юридичним особам – навчальним закладам, монастирям, братствам, цехам і т. д.). Найбільше власності належало тридцяти трьом релігійним організаціям. Найзаможнішими були три домініканські монастирі, які володіли 27 ділянками. На другому місці були чотири монастирі кармелітів – 21 дільниця, далі капітула кафедрального собору – 11, місіонери – 10, лютерани – 8, православний монастир – 7, Августинський монастир – 6. Інші організації мали менше нерухомості, і вона була розташована у різних частинах міста.

Посадовці воліли мати нерухомість у всіх частинах міста та передмість, крім юрисдик вельмож Сапег в Антакальнісе та Радзівілов в Шніпішкес, де проживали євреї. Крім того, вони уникали і тієї частини передмістя Шніпішкес, яка належала магістрату, адже там були цегельні. Найбільша концентрація їхньої нерухомості була біля головного ринку та ратуші, а також

¹⁵ Шніпішкес (Šnipiškės), Антакальніс (Antakalnis), Расос (Rasos), віддалена частина Ужупіса (Užupis).

у південній частині старого міста між ратушою, Німецькою, Рудницькою та Кінською вулицями – цей район був елітним і в першій половині XVII ст. Південні передмістя також цінувалися, особливо так званий Гострий (Ostry, Aušros) кінець, що розташовувався за однойменною міською брамою. Ще один престижний район знаходився у передмісті Лукішкес (Lukiškės), між Нижнім замком та монастирем кармелітів, а також у західній частині цього передмістя, де була пристань та ділянки зі складами для товарів.

Духовенство, як і раніше, віддавало перевагу північній частині старого міста, і мешкало поряд із Нижнім замком, володіннями єпископа, капітули кафедрального собору, поблизу костелу Св. Іоанна. У передмісті Лукішкес вони селилися у північній частині, ближче до річки Няріс (можливо тому, що у південній частині було багато володінь ремісників), а також мали власність біля пристані. У передмістях Антакальніс та Св. Стефана (Šv. Stepono) – поряд із костелами. Декілька ділянок єпископа було у передмісті Ужупіс.

Ремісники, як і інші групи спільноти, не мали окремого району проживання, проте є кілька місць із найбільшою концентрацією їх володінь. Це єврейські квартали та колишня юрисдикція Київського митрополита у старому місті, а за міськими стінами – північний берег річки Няріс, а також територія поряд із Глиняною горою (Moliakalnis) та річкою Вінгріс (Vingris), де видобувались ресурси виробництва (глина, гравій, пісок та вода).

Єврейська громада за півтора століття сильно зросла та розселилася у різні райони Вільнюса, незважаючи на невдоволення інших мешканців та періодичні спроби магістрату регулювати цей процес. Згідно з описом подимного податку за 1690 р. євреї проживали не лише у виділеному ним кварталі, а й у юрисдиції магістрату на Рудницької, Німецької, Вілейської (Vilniaus), Тракайської (Trakų) вулицях, а також на західній стороні Замкової вулиці (Metryka Litewska, 1989: 26–42, 60–62). Іншими словами, до початку XVIII ст. вони встигли заселити не тільки в 1633 р. виділений район, а й прилеглі західні квартали, зайнявши весь простір між синагогою і міською стіною (Klovas, (Comp.), 2021: 247, 69 pav). Не маючи можливості зупинити зростання єврейської громади, король Август III у 1742 р. дозволив їхнє поселення у всіх частинах міста та передмість, за винятком двох головних громадських вулиць – одна від Гострої брами (Aušros vartai) до кафедрального собору, інша від Тракайської брами (Trakų vartai) до костелу Св. Іоанна (Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Petrašiūnaitė, 2002: 373).

У 1764–1765 рр. було проведено перепис громади (Šiaučiūnaitė-Verbickienė, 2009: 64–73; Šiaučiūnaitė-Verbickienė, 2012: 63–64). За його даними, у цей час у місті проживало близько чотирьох тисяч євреїв. Найбільш щільно було заселено найстаріший район біля синагоги: у ньому зареєстровано 2365 осіб, що становить у середньому 5 осіб на один ар (100 м²) території. У найближчому районі між Німецькою вулицею та міською стіною – 693 особи (0,8 на один ар). У передмісті Св. Стефана, Лукішкес, Шніпішкес, Антакальніс

та Ужупіс зареєстровано ще 784 особи, але тут густота населення була нижчою, ніж у місті (від 0,01 до 0,4 на один ар території) (Klovas, 2018: 253, 75 pav).

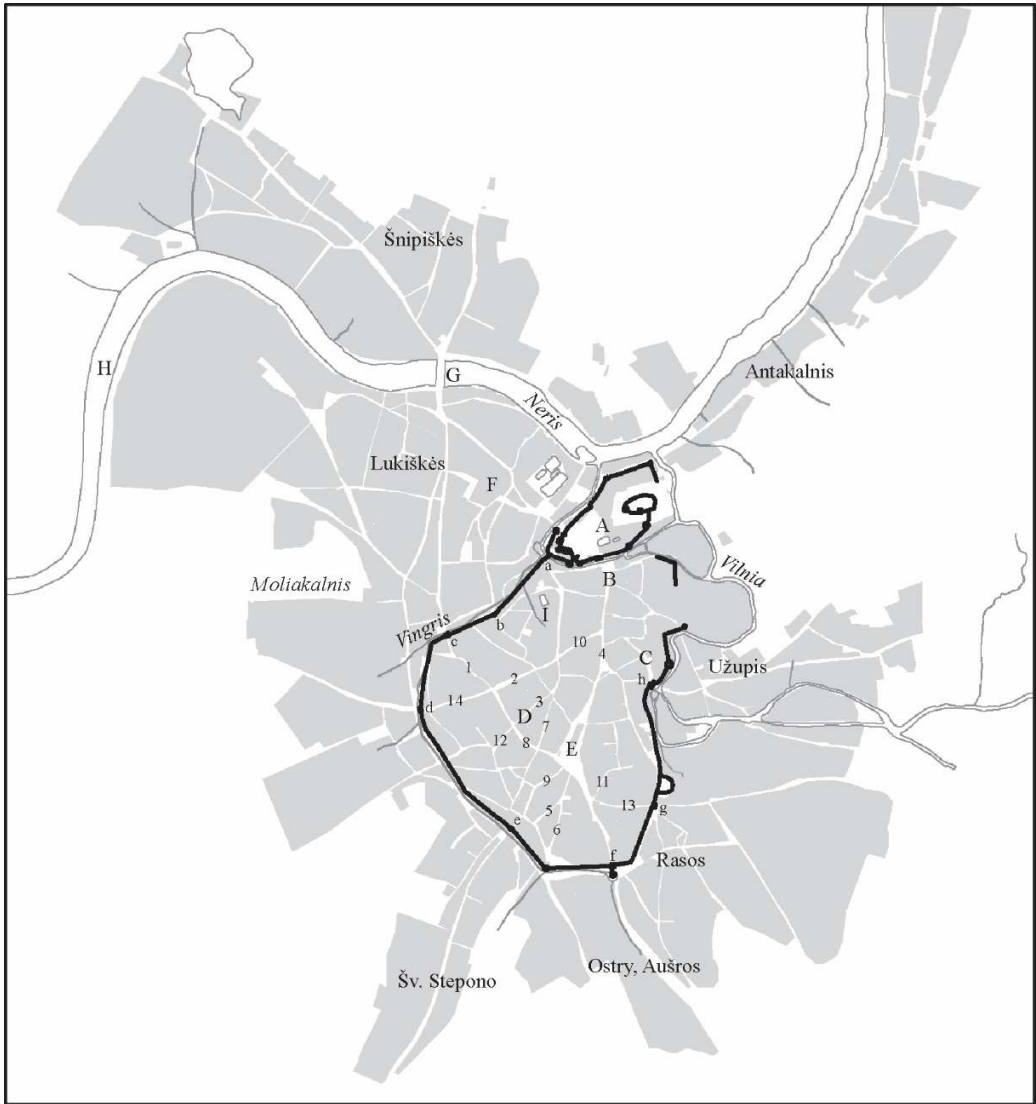
Схожу ситуацію зафіксовано й у документах перепису нерухомості 1790 р. (LVIA, f. 458, ap. 1, b. 317; LVIA, SA – senųjų aktų fondas, 4068; LVIA, f. 458, ap. 1, b. 31). На той час євреї жили не лише у своєму кварталі, а й за його межами. У передмісті Лукішкес їхня власність зареєстрована в районі ремісників біля річки Вінґріс. А в передмісті Шніпішкес та Антакальніс, в юрисдикках вельмож Сапег та Радзивілів, утворилися окремі великі єврейські громади.

Аналіз книг подимного податку (LVIA, SA, 3337, 3298, 3299)¹⁶ дозволив простежити зв'язок між топографією соціальних груп та вартістю нерухомості (4 іл.). Судячи з цих даних, в останній чверті XVIII ст. найбільше цінувався центр міста. У його північній частині найдорожчі ділянки розташовувалися по обидва боки від вулиць Св. Іоанна, Домініканської та Тракайської. Тут знаходилися будівлі академії, новіціату та семінарії єзуїтів, резиденція єпископа, домініканський, францисканський та бенедиктинський монастирі, резиденції вельмож та бояр. У південній частині, між вулицями Рудницької, Субачаус та міською стіною також розташовувався елітний район, – тут було кілька монастирів та резиденцій, проживала еліта. У смузі між цими районами були центральний ринок, єврейський квартал, юрисдика Київського митрополита, віддалені вулиці, частково забудовані дерев'яними домами, – отже ця територія цінувалася трохи нижче. Передмістя теж мали неоднакову вартість. Більш дорогі ділянки розташовувалися на головних дорогах поблизу міських брам, а дешевші – на периферії чи менш комфортних місцях. Наприклад, територія навколо монастиря кармелітів у Лукішкес, де розташовувалася власність посадових осіб та духовенства, цінувалася більше, ніж у найближчому кварталі ремісників кожемяк. В Антакальнісі, що довгою смугою витягнувся вздовж річки Няріс, ціну нерухомості визначало відстань до центру міста. Те саме можна сказати про Ужупіс – тут найдорожчі ділянки були поблизу міської стіни та Спаської брами (Išganųtojo vartai). Поруч із ними був квартал саф'яників, але він, мабуть через специфіку ремесла, цінувався набагато менше. А найдешевшим було житло на правому березі річки Няріс у Шніпішкес, де мешкало багато євреїв та ремісників – виробників цегли.

На закінчення можна сказати, що історичні події XVII–XVIII ст. помітно вплинули на розвиток Вільнюса. В результаті поступово зникла середньовічна просторова структура старого міста і сформувалося його сучасне об-

¹⁶ У Великому князівстві Литовському цей державний податок був призначений для фінансування війська. Їм оподатковувалися двори, які називають димами, а розмір залежав від ціни нерухомості. Тому податок об'єктивно показує її відносну вартість у різних частинах Вільнюса (отже, і економічні можливості власників). Дані про всю територію міста є лише в одному списку за 1775 р.

личчя з великими, майже повністю забудованими земельними ділянками, з елітними резиденціями, з домінуючою цегляною архітектурою стилю бароко. Частково змінилася соціальна структура. Представники бідних верств суспільства та деяких видів ремесел поступово переселилися з центру міста до передмістя. У укріпленому центрі більшість нерухомої власності перейшла з рук простих містян до заможних осіб та організацій, які нерідко набували цілі групи спорожнілих ділянок. Однак деякі риси соціотопографії XVI – першої половини XVII ст. залишилися незмінними – до них можна віднести розташування частини районів проживання соціальних груп.

1. План Вільнюса наприкінці XVIII ст. (автор Оксана Вальонене)

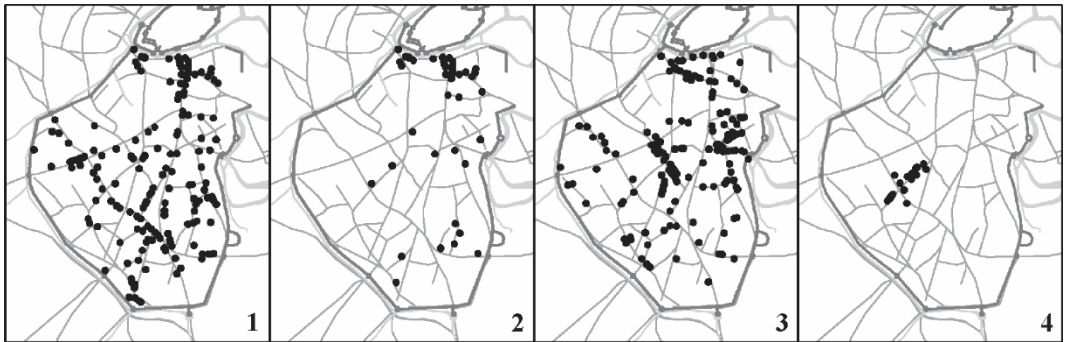
Географічні назви: річка Няріс (Neris); річка Вільня (Vilnia); річка Вінгріс (Vingris); Глиняна гора (Moliakalnis).

Передмістя: Антакальніс (Antakalnis); Гострий (Ostry, Aušros) кінець; Лукішкес (Lukiškės); Расос (Rasos); Св. Стефана (Šv. Stepono); Ужупіс (Užupis); Шніпішкес (Šnipiškės).

Інші райони та об'єкти: А – Нижній замок; В – юрисдикція капітули кафедрального собору; С – юрисдикція Київського митрополита; D – єврейський квартал; Е – ринок; F – монастир кармелітів; G – кам'яний міст; H – пристань; I – юрисдикція Вільнюського єпископа.

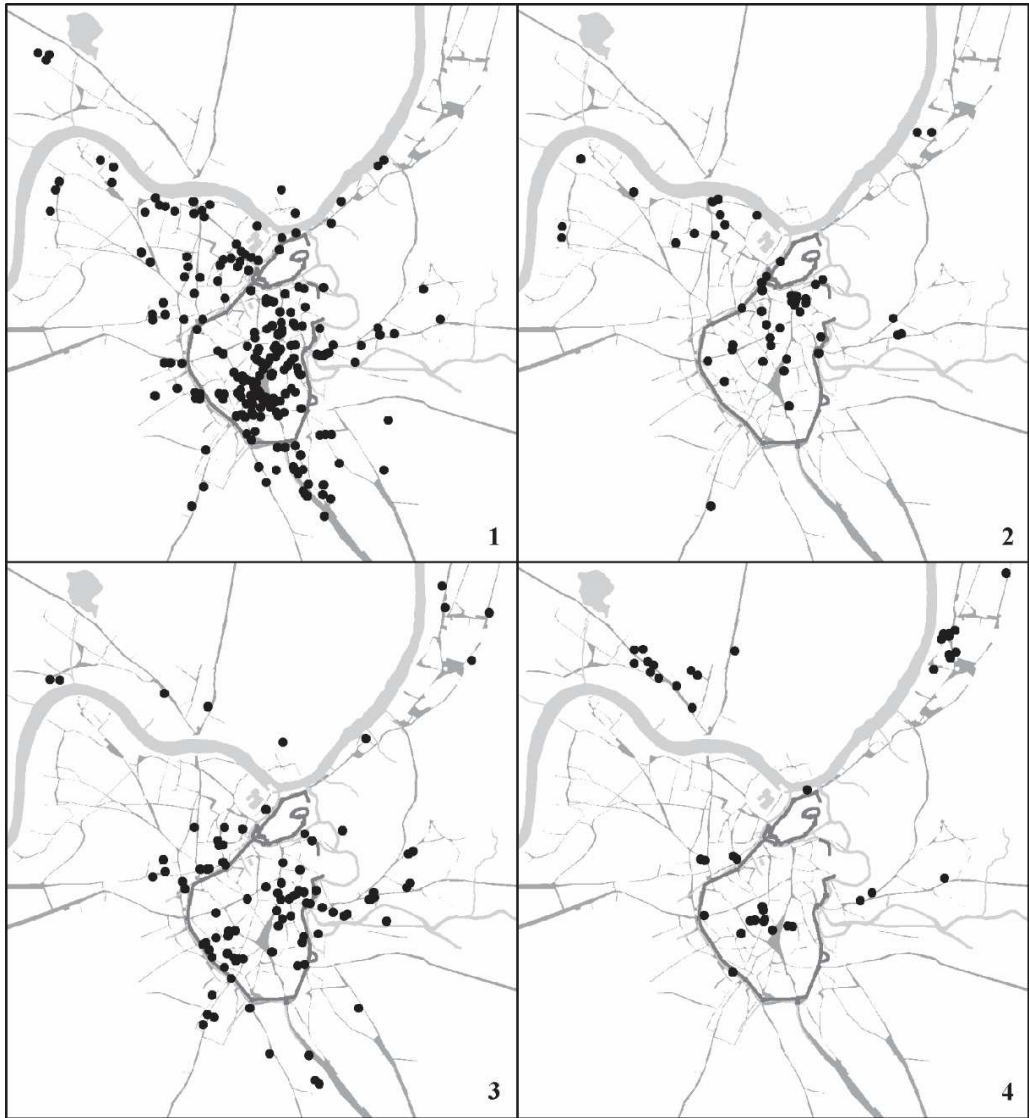
Брами у міській стіні: a – брама Марії Магдалини або Мокра (Marijos Magdalietės, Šlapieji vartai); b – Татарська брама (Totorių vartai); c – Вілейська брама (Vilniaus vartai); d – Тракайська брама (Trakų vartai); e – Рудницька брама (Rūdninkų vartai); f – Гостра брама (Ostra, Aušros vartai); g – Брама Субачяус (Собача?, Subačiaus vartai); h – Спаська брама (Išganytojo vartai).

Вулиці: 1 – Вілейська (Vilniaus); 2 – Домініканська (Dominikonų); 3 – Єврейська (Žydų); 4 – Замкова (Pilies); 5 – Кармелітська (Karmelitų); 6 – Кінська (Arklių); 7 – М'ясна (Mėsinių); 8 – Німецька (Vokiečių); 9 – Рудницька (Rūdninkų); 10 – Св. Іоанна (Šv. Jono); 11 – Св. Казимира (Šv. Kazimiero); 12 – Св. Миколая (Šv. Mikalojaus); 13 – Субачяус (Собача?, Subačiaus); 14 – Тракайська (Trakų).

2. Основні особливості соціотопографії за даними перепису нерухомості 1636 р. (автор Оксана Вальонене)

Зареєстрована власність та місця проживання: 1 – міська еліта; 2 – духовенство;
3 – ремісники; 4 – євреї.

3. Основні особливості соціотопографії за даними перепису нерухомості 1790 р.
(автор Оксана Вальонене)
Зареєстрована власність та місця проживання: 1 - міська еліта; 2 - духовенство; 3 - ремісники; 4 - євреї.

4. Середній розмір подимного податку 1775 р. (автор Оксана Вальонене)

ARCHIVES

- LIIA – Lietuvos Istorijos instituto archyvas (Vilnius) [Архів Інституту історії Литви, м. Вільнюс]], f. 1.
- LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas (Vilnius) [Державний історичний архів Литви, м. Вільнюс], f. 458, ap. 1, b. 317; LVIA, SA – senųjų aktų fondas, 4068; LVIA, f. 458, ap. 1, b. 318.

BIBLIOGRAPHY

- ABK, 1893 – *Акты издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов*. Вильна: Типография А.Г. Сыркина, 1893, Т. XX, 899.
- АСД, 1869 – *Археографический сборник документов, относящихся к истории северо-западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа*. Вильна: Печатня О. Блюмовича, на Рудницкой ул в д. Огинского № 202, 1869, Т. VI, 411.
- Кітурка, 2021 – Кітурка І. Письмовыя крыніцы пра пажары і пажарную справу у гарадах ВКЛ у другой палове XVIII ст. *Гістарычная урбаністыка: асновы метадалогіі і крыніцазнаучая база*. Зб. навук. арт., рэдкал. І. В. Соркіна (гал. рэд.). Гродна: ГрДУ, 2011, 181–189.
- Baliński, 1862 – Baliński, M. *Dawna Akademia Wileńska: próba jęj historyi: od założenia w roku 1579 do ostatecznego jęj przekształcenia w roku 1803*, Poznań: nakładem i drukiem Jozefata Chryzki, 1862.
- Baronas, Stačiatikių, 2012 – Baronas D., Stačiatikių Šv. Dvasios brolijos įsisteigimas Vilniuje 1584–1633 m. *Lietuvių katalikų Mokslo akademijos metraštis. Serija B: Bažnyčios istorijos studijos*, 2012, 5, 47–97, 411–414.
- Čiurinskas, Janonienė, 2006 – Čiurinskas M., Janonienė R. Du liudijimai apie 1610 m. didįjį Vilniaus gaisrą. *Naujasis židinys–Aidai*, 2006, Nr. 11, 452–458.
- HLFM, 2021 – *Historiae Lituaniae Fontes Minores*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021, T. IX: Trys XVI–XVIII a. Vilniaus valdžios ir gyventojų sąrašai / M. Klovas, E. Meilus, A. Urmański, 351.
- Jurginis, Merkys, Tautavičius, 1968 – Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*. Vilnius: Mintis, 1968, 394.
- Jurkštas, 1990 – Jurkštas J. *Senajo Vilniaus vandenys: istorinė apybraiža*. Vilnius: Mokslas, 1990, 138.
- Karpiński, 2020 – Karpiński A. *Požary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe. Katalog. współpr. E. Kalinowski, E. Nowosielska*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2020, 334. <https://doi.org/10.31338/uw.9788323543787>.
- Karpiński, Nowosielska, 2021 – Karpiński A., Nowosielska E. *Požary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021, 534. <https://doi.org/10.31338/uw.9788323543787>
- Kiaupa, 2018 – Kiaupa Z. *Lietuvos istorija: Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, t. 7, d. 2, 728.
- Klovas, (Comp.), 2021 – Klovas M., Meilus E., Urmański A., Valionienė O. *Vilniaus sociotopografijos metmenys XIV–XVIII a.* Vilnius : Lietuvos istorijos institutas, 2021, 335.
- Klovas, 2018 – Klovas M. *Vilniaus miesto išdas 1647–1794 m. pajamų – išlaidų knygų duomenimis*. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2018, 2017/2, 77–104.

- Kraševskis, 2018 – Kraševskis J. *Vilnius nuo jo pradžios iki 1750*. Vilnius: Mintis, 2018, t. 2, 472.
- Manys, 2018 – Manys B. 1760 metų gaisro Vilniuje pasekmės, remiantis Kurier Litewski pranešimais. *Lietuvos istorijos metraštis*. 2018, 2017/2, 167–179.
- Meilus, 2010 – Meilus E. Senųjų Vilniaus žydų kapinių Šnipiškėse istorija Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais. *Miestų praeitis*. 2010, № 2. Metryka Litewska, 1989 – *Metryka Litewska. Rejestrzy podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo Wileńskie 1690 r.*, opracował A. Rachuba. Warszawa: PWN, 1989, 371.
- Šiaučiušaitė-Verbickienė, 2009 – Šiaučiušaitė-Verbickienė J. *Žydai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje: sambūvio aspektai*. Vilnius: Žara, 2009, 446.
- Šiaučiušaitė-Verbickienė, 2012 – Šiaučiušaitė-Verbickienė J. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žydai*. Lietuvos žydai. Istorinė studija / sud. V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučiušaitė-Verbickienė. Vilnius: Baltos lankos, 2012, 568.
- Šiaučiušaitė-Verbickienė, Petrašiūnaitė, 2002 – Šiaučiušaitė-Verbickienė J., Petrašiūnaitė L. Vilniaus geto ieškojimai: atkūrimas ar įkūrimas. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2002, 7/8, 371–375.
- SJP, 1900 – *Słownik języka polskiego* / red. J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki. Warszawa: nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego w drukarni "Gazety Handlowej", 1900, T. II, XIII+1089.
- SJP, 1908 – *Słownik języka polskiego* / red. J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki. Warszawa: nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego w drukarni "Gazety Handlowej", 1908, T. IV, XV+1036.
- Sliesoriūnas, 2001 – Sliesoriūnas F. Mūšis prie Vilniaus ir miesto nusiaubimas 1734 metais. *Lietuva ir jos kaimynai: nuo normanų iki Napoleono*. Vilnius: Vaga, 2001, 311–329.
- Sliesoriūnas, 2007 – Sliesoriūnas G. Pirmoji Vilniaus okupacija Šiaurės karo metais: (1702 m. balandis-gegužė). *Praeities pėdsakai: skiriama profesoriaus daktaro Zigmanto Kiaupos 65-mečiui*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas leidykla, 2007, 267–292.
- Sliesoriūnas, 2015 – Sliesoriūnas G. *Lietuvos istorija: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015, t. 6., 648.
- VL, 1860 – *Volumina Legum*. Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860, t. 7, 415.
- VM, 2006 – *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai* / M. Paknys. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006, 318.
- Vorbek-Lettow, 1968 – Vorbek-Lettow M. *Skarbnica pamięci. Pamiętnik lekarza króla Władysława IV* / oprac. E. Galos i F. Mincer; pod red. naukową W. Czaplńskiego. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN, 1968, XXVII+325.
- ZPP, 1788 – *Zbior praw y przywileiow miastu stołecznemu W. X. L. Wilnowi nadanych na żądanie wielu miast Koronnych, jako też Wielkiego Księstwa Litewskiego ułożony y wydany, przez Piotra Dubinskiego*. Wilno: w Drukarni J. K. Mci przy Akademij, 1788, 334.

REFERENCES

Arheograficzeskij sbornik dokumentov, otnosiashchihsia k istorii severo-zapadnoj Rusi, izdajemyj pri upravleniji Vilenskogo uczebnogo okruga. Vilna: Pieczatnia O. Bljumoviča, na Rudnickoj ul. V d. Oginskogo № 202, 1869. (T. VI). [in Russian].

- Akty izdavsjemyje Vilenskoj kommissijeju dla razbora drevnih aktov.* Vilno: Tipografia A. G. Syrkina, 1893. (T. 20, Akty kasajuscijesia goroda Vilno). [in Russian].
- Baliński, M. (1862). *Dawna Akademia Wileńska: próba jéj historyi: od założenia w roku 1579 do ostatecznego jéj przekształcenia w roku 1803*, Poznań: nakładem i drukiem Jozefata Chryzki, 1862. [in Polish].
- Baronas, D. (2012). Stačiatikių, Šv. (2012). Dvasios brolijos įsisteigimas Vilniuje 1584–1633 m. *Lietuvių katalikų Mokslo akademijos metraštis, Serija B: Bažnyčios istorijos studijos*. Nr. 5, 47–97. [in Lithuanian].
- Čiurinskas, M., Janonienė, R. (2006). Du liudijimai apie 1610 m. didįjį Vilniaus gaisrą. *Naujasis židynys – Aidai*, 11, 452–458. [in Lithuanian].
- Historiae Lituaniae Fontes Minores.* (2021). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. (T. IX: Trys XVI–XVIII a. Vilniaus valdžios ir gyventojų sąrašai / M. Klovas, E. Meilus, A. Urmański). [in Lithuanian].
- Jurginis, J., Merkys, V., Tautavičius, A. (1968). *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*. Vilnius: Mintis. [in Lithuanian].
- Jurkštas, J. (1990) *Senajo Vilniaus vandenys: istorinė apybraiža*. Vilnius: Mokslas. [in Lithuanian].
- Karpiński, A. (2020) *Požary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe. Katalog*. współpr. E. Kalinowski, E. Nowosielska. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. [in Polish].
- Karpiński, A., Nowosielska, E. (2021) *Požary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. [in Polish].
- Kiaupa, Z. (2018). *Lietuvos istorija: Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. (T. 7, d. 2). [in Lithuanian].
- Kiturka, I. (2011) Pismo vyja krynicy pra razary i pazarnuju spravu v garadach VKL u drugaj XVIII st. *Gistarycznaja urbanistyka: asnovy metadalogiji i krynicaznavczaja baza*. Zb. navuk. art., radkal I. V. Sorkina (gal. red.). Grodna: GrDU. [in Belorussian].
- Klovas, M. (2018) Vilniaus miesto išdas 1647–1794 m. pajamų – išlaidų knygų duomenimis. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2017/2, 77–104. [in Lithuanian].
- Klovas, M., Meilus, E., Urmański, A., Valionienė, O. (2021). *Vilniaus sociotopografijos metmenys XIV–XVIII a.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. [in Lithuanian].
- Kraševskis, J. (2017). *Vilnius nuo jo pradžios iki 1750*. Vilnius: Mintis. (T. 2.). [in Lithuanian].
- Manyś, B. (2018). 1760 metų gaisro Vilniuje pasekmės, remiantis "Kurier Litewski" pranešimais. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2017/2, 167–179. [in Lithuanian].
- Meilus, E. (2010). Senųjų Vilniaus žydų kapinių Šnipiškėse istorija Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais. *Miestų praeitis*, Nr. 2, 08.htm. [in Lithuanian].
- Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r.* opracował A. Rachuba. Warszawa: PWN, 1989. [in Polish].
- Paknys, M. (2006). *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla. [in Lithuanian, Polish].
- Słownik języka polskiego* / red. J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki. Warszawa: nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego w drukarni "Gazety Handlowej", 1900. (T. II). [in Polish].

- Słownik języka polskiego* / red. J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa: nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego w drukarni "Gazety Handlowej", 1908. (T. IV). [in Polish].
- Sliesoriūnas, F. (2001). Mūšis prie Vilniaus ir miesto nusiaubimas 1734 metais. *Lietuva ir jos kaimynai: nuo normanų iki Napoleono*. Vilnius: Vaga, 311–329. [in Lithuanian].
- Sliesoriūnas, G. (2007). Pirmoji Vilniaus okupacija Šiaurės karo metais: (1702 m. balandis-gegužė. *Praeities pėdsakais: skiriama profesoriaus daktaro Zigmanto Kiaupos 65-mečiui*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 267–292. [in Lithuanian].
- Sliesoriūnas, G. (2015). *Lietuvos istorija: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje - XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. (T. 6.). [in Lithuanian].
- Šiaučiūnaitė-Verbickienė, J. (2009). *Žydai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje: sambūvio aspektai*. Vilnius: Žara. [in Lithuanian].
- Šiaučiūnaitė-Verbickienė, J. (2012). Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žydai. *Lietuvos žydai. Istorinė studija* / sud. V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Baltos lankos. [in Lithuanian].
- Šiaučiūnaitė-Verbickienė, J., Petrašiūnaitė, L. (2002). Vilniaus geto ieškojimai: atkūrimas ar įkūrimas. *Naujasis Židinys-Aidai*, 7/8, 371–375. [in Lithuanian].
- Volumina Legum*. Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860. (T. 7). [in Russian].
- Vorbek-Lettow, M. (1968). *Skarbnica pamięci. Pamiętnik lekarza króla Władysława IV.* / oprac. E. Galos i F. Mincer; pod red. naukową W. Czaplińskiego. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN. [in Polish, Latin].
- Zbior praw y przywileiow miastu stołecznemu W. X. L. Wilnowi nadanch na żądanie wielu miast Koronnych, jako też Wielkiego Księstwa Litewskiego ułożony y wydany, przez Piotra Dubińskiego*. Wilno: w Drukarni J. K. Mci przy Akademij, 1788. [in Polish].